

tıkla, ayrıca en az bir mütekellim kadar kelâmı haşır neşir olmuş ve ancak bu sayede ciddi tenkitler yapabilmıştır. Öte yandan sadece Kur'an terminolojisiyle sınırlı bir akıllık pratikte mümkün görünmemektedir. Aslında vahyi anlamak veya tefsir etmek de neticede beşerî bir çabadır. Dolayısıyla naslar üzerine söylenecek her söz İbn Teymiyye'ninki dahil beşerî bir akılcılıktır. Naslarda zikredilen terim ve yöntemlere hasredilen bir akılcılık anlayışı, Eş'arî'nin haklı olarak ifade ettiği gibi fıkıh ve tefsir usulü tekniklerinin meşruiyetini de tehlikeye sokar. Kaynağını Kur'an'dan almakla beraber giderek genişleyen ve zenginleşen bir akıllığı savunmak Kur'an'ın akletmeyi teşvik eden mesajına daha uygun olur. Vahyin çok yönlü rehberliğini sadakatle benimsemek gerekirse de sürekli bir sapma korkusuna kapılarak düşüncenin önünü kapatma yanlışlığına da düşmemek gerekir.

İbn Teymiyye, kelâmcı ve filozoflara yönelttiği bütün eleştirilere rağmen temellerini açıkladığı gerçek usulü'd-dîn ve tefekküre karşı olmadığını açıklamıştır. Ancak telif ettiği hacimli eserlerinin düzenliliğinden ve üslûbundaki ıtnab eğiliminden kaynaklanan tekrarlar, hem görüşlerinin hem de tenkitlerinin anlaşılmasını zorlaştırmış ve onlardan gereği gibi faydalanılmamasına sebep olmuştur. Bununla birlikte İbn Teymiyye kendi dönemine kadar kelâmcı, felsefeci ve tasavvufçuların yarattığı müstakil dünyalar arasındaki inanç ve metot hâkimiyeti mücadelesini aşabilmiş, ortaya çıkan düşünce buhranını aslı kaynaklar olan Kur'an, Sünnet ve bunlara doğrudan muhatap olan Selef çizgisi doğrultusunda çözüme amacına ömrünü adanmış bir İslâm mütefekkirî olarak görülmeli ve çeşitli kesimlere yönelik çıkışları bu çerçevede değerlendirilmelidir.

BİBLİYOGRAFYA :

Buhârî, "İstiskâ", 3, "Fezâ'ilü aşâbi'n-nebi", 11; Müslim, "İlim", 1; İbn Mâce, "Muḥaddime", 10, "İkâme", 189; Tirmizî, "Da'avât", 118; Takiyyüddin İbn Teymiyye, *Mecmû'atü tefsiri Şeyhi'l-İslâm İbn Teymiyye* (nşr. Abdüssamed Şerefüddin), Bombay 1374/1954; a.mlf., *er-Red 'ale'l-mantıkiyyin*, Lahor 1397/1977; a.mlf., *Der'ü te'ârûzî'l-'akl ve'n-naql* (nşr. Muhammed Reşâd Sâlim), Riyad 1399/1979; a.mlf., *Mecmû'atü'r-resâ'il ve'l-mesâ'il* (nşr. M. Reşâd Rızâ), Beyrut 1403/1983; a.mlf., *el-İstikâme* (nşr. Muhammed Reşâd Sâlim), Riyad 1403/1983; a.mlf., *İktizâ'ü's-şirâ'i'l-mustakim* (nşr. Nâsir b. Abdülkerim el-Akl), Riyad 1404; a.mlf., *Minhâcü's-sünne* (nşr. Muhammed Reşâd Sâlim), Riyad 1406/1986; a.mlf., *Mecmû'atü fetâvâ* (nşr. Abdurrahman b. Kâsım), Riyad 1412/1991; a.mlf., *Kitâbü'l-İmân* (nşr. Muhammed ez-Zebîdî), Bey-

rut 1414/1993; a.mlf., *el-Cevâbü's-şâhih* (nşr. Ali b. Hasan b. Nâsir v.dğr.), Riyad 1414/1994; a.mlf., *es-Şarimü'l-meslûl* (nşr. Muhammed b. Abdullah b. Ömer el-Halevânî – Muhammed Kebîr Ahmed Şevderî), Demmân 1417/1997; H. Laoust, *Essai sur les doctrines sociales et politiques de Taki-d-Din Ahmad b. Taimiya*, Le Caire 1939; Muhammed Ebû Zehre, *İbn Teymiyye*, Kahire, ts. (Dârü'l-fikri'l-Arabî), s. 269-271; Serajul Haque, *Imâm İbn Taimiya and His Projects of Reform*, Dhaka 1403/1982; Ali Sâmi en-Neşşâr, *Menâhicü'l-bahş 'inde müfekkiri'l-İslâm*, Beyrut 1404/1984, s. 187-282; Muhammed Saîd Ramazan el-Bûtî, *es-Selefiyye merḥale zemeniyye mübâreke lâ mezhebün İslâmî*, Dimaşk 1408/1988; W. B. Hallaq, *İbn Taymiyya Against the Greek Logicians*, Oxford 1993; Abdurrahman b. Sâlih el-Mahmûd, *Mevkûf İbn Teymiyye mine'l-Eşâ'ire*, Riyad 1416/1995; A. Morabia, "İbn Taymiyya, les juifs et la Tora", *St.I*, XLIX (1979), s. 91-122; L (1979), s. 77-107; Binyamin Abrahamov, "İbn Taymiyya on the Agreement of Reason With Tradition", *MW*, LXXXII/3-4 (1992), s. 256-272; Mustafa Çağrı, "İbn Teymiyye'nin Bakışıyla Gazzâlî-İbn Rüşd Tartışması", *İTED*, IX (1995), s. 77-126.

M. SAİT ÖZERVARLI

Tasavvuf İlgili Görüşleri. İbn Teymiyye, tasavvufun zühud ve ahlâk boyutunu kabul edip ilk dönem mutasavvıflarına olumlu yaklaşımda bulunurken tasavvuf felsefesine, özellikle de hulûl, ittihad, vahdet-i vücûd gibi kavramlarla ifade edilen görüşlere sert tenkitler yöneltmiştir. Vahdet-i vücûd felsefesinin en önemli temsilcilerinden olan İbnü'l-Arabî'nin ölümünden yirmi üç yıl sonra doğan ve ömrünün uzun bir kısmı İbnü'l-Arabî'nin medfun bulunduğu Dimaşk'ta geçen İbn Teymiyye, genellikle "mütefelsife" diye nitelediği tasavvuf ehliyle bu konuda pek çok tartışma yapmış, söz konusu düşüncenin açıkça tevhidi zedelediğini, bu sebeple usulü'd-dîni ilgilendirdiğini ifade etmiştir. Vahdet-i vücûd anlayışında kâinatın varlığının Allah'ın varlığı şeklinde dönüştürüldüğünü belirten İbn Teymiyye, Cüneyd-i Bağdâdî'nin, "Tevhid muhdesle kadîmi birbirinden ayırmaktır" şeklindeki cümlesini naklederek ilk dönem sûfilerinin vahdet-i vücûdcular gibi düşünmediğini vurgulamıştır. *Fuṣûşü'l-hikem*'i okuyunca ya kadar İbnü'l-Arabî'ye hüsnüzan besleyen İbn Teymiyye (*Mecmû'atü'r-resâ'il*, I, 171) bu eseri gördükten sonra fikrini değiştirmiş, onun buradaki görüşlerini dinî esaslarla bağdaştırmanın mümkün olmadığı sonucuna varmıştır. İbnü'l-Arabî'nin yanında İbn Seb'in, İbnü'l-Fârîz, Şehâbeddin es-Sühreverdî el-Maktûl, Affüddin et-Tilimsânî ve Sadreddin Konevî gibi şahsiyetleri de vahdet-i vücûd ve Selefî akideye ters düşen diğer görüşleri sebebiyle

hemen her eserinde yeri geldikçe şiddetle tenkit etmiştir. İbn Teymiyye, İbnü'l-Arabî ve onun takipçileri dediği İbn Seb'in, Sadreddin Konevî gibi mutasavvıfları varlığı tanrılaştırma anlamına gelen vahdet-i vücûd düşüncesine İbn Sînâ felsefesinin götürdüğünü ileri sürer (*Der'ü te'ârûzî'l-'akl ve'n-naql*, VIII, 181-182).

İbn Teymiyye'ye göre vahdet-i vücûd hakkında söylenenleri halk şöyle dursun bunu savunanlar bile anlamamaktadır. Cehmiyye mensuplarıyla sapık filozoflar ve sekr haline mağlûp olan sûfilerin sözlerinden kaynaklanan bu düşünce hulûl ve ittihad düşüncesiyle de yakınlık arz-etmektedir. Vahdet-i vücûdcular Allah'ın, nebilerin ve velîlerinin kaplarıyla insanlara küfür ve sapıklık şarabı içirmekte, gerçek velîlerin ifadeleri içine münâfık ve kâfirlerin sözlerini yerleştirip müslümanlara sunmaktadır (*Mecmû'atü'r-resâ'il*, I, 119; IV, 26).

İbn Teymiyye, vahdet-i vücûd ve tasavvufî kültüre tenkitler yönelttiği gibi hatm-i velâyet, ricâlû'l-gayb, Hurûfluk, Firavun'un imanı gibi konularda da onları Kitap ve Sünnet çizgisinin dışına çıkmakla itham etmiştir. Bunun yanında Kitap ve Sünnet çizgisinde bulunan sûfileri tenkit etmekte, Ebû Süleyman ed-Dârânî, Cüneyd-i Bağdâdî ve Ebû Osman el-Hîrî gibi sûfilerin İslâm'a bağlılıklarını kendilerinden iktibaslar yaparak ifade etmiştir (*Mecmû'atü fetâvâ*, X, 210, 412, 585; XI, 210; *el-Furkân*, s. 39; *Mecmû'atü'r-resâ'il* I, 119; II, 311). Ayrıca Fudayl b. İyâz, İbrâhim b. Edhem, Serî es-Sakatî, Ebû Bekir eş-Şiblî, Hasan-ı Basrî, Bişr el-Hâfî, Şakîk-ı Belhî, Râbia el-Adeviyye gibi ilk dönem sûfilerinden de övgüyle bahsetmiş, ancak zaman zaman bunlara da tenkitler yöneltmekten geri durmamıştır (*Mecmû'atü fetâvâ*, X, 517; *Mecmû'atü'r-resâ'il* I, 141; II, 153; *el-Furkân*, s. 38-39, 85). İbn Teymiyye'nin ilk dönem sûfileri arasında asıl eleştirdiği mutasavvıf ise Halâc-ı Mansûr'dur.

Muhtemelen Farsça bilmediği için *Keşfü'l-mahcûb*, *Tezkiretü'l-evliyâ* ve *Meşnevî* gibi eserlere temas etmeyen İbn Teymiyye, Süleimî'nin *Tabakâtü's-süfiyye*'si, Kuşeyrî'nin *er-Risâle*'si, İbnü'l-Kayserânî'nin *Safvetü't-tasavvuf*'u, Ebû Tâlib el-Mekkî'nin *Kütü'l-kulûb*'u, Ebû Nuaym'ın *Hilyetü'l-evliyâ*'sı ve Gazzâlî'nin *İhyâ'ü'ulûmü'd-dîn*'i gibi eserlerde yer alan görüşlerle ilgili kanaatini, "İçlerinde doğrular da vardır yanlışlar da" şeklinde ifade etmiştir. Buna karşılık Gazzâlî'nin *el-Maznûn bih'alâ gayri ehlih*

adlı eserini Sâbîf kültürüyle dolu olduğu gerekçesiyle reddetmiştir. Aynı şekilde Gazzâlî'nin *Mışkâtü'l-envâr*'ına da atıfta bulunarak filozof mutasavvıfların kelâm sıfatı telakkilerini ve genel anlamda vahyin velînin kalbinde bir doğuş olduğu yolundaki görüşlerini bu eserden aldıklarını öne sürmüştür. İbn Teymiyye'nin anlatığına göre Gazzâlî, filozofların kanunu üzerine kurduğu bu eserde Allah'ın Hz. Mûsâ'ya konuşmasını (dolayısıyla vahyi) O'nun ruhlara ilham ettiği bilgiler türünden saymıştır (*Der'ü te'ârûzî'l-'aql ve'n-naql*, X, 205; *Mecmû'u fetâvâ*, XII, 23; krş. Çağrıncı, IX [1995], s. 120-121).

Tasavvufî ahlâk ve âdâbla ilgili terimlere de İbn Teymiyye'nin bakışı farklıdır. Ona göre nefis terbiyesini yalnızca şeyhe intisap etmeye bağlamak yanlıştır. İman ve takvâ sahibi olan herkesten bu konuda istifade edilebilir. Ayrıca farklı şeyhlere intisap edildiği zaman müslümanlar arasında tefrikanın meydana gelme tehlikesi de vardır (*Mecmû'u fetâvâ*, XI, 514). Süffîlerin kendilerine has bir kıyafet şekliyle dolaşmaları yanlıştır. Yün elbise (sof) giyerek kişinin inanç veya takvâsı artmaz. Hırka ile ilgili olarak rivayet edilen hadisler sahih değildir. Bu görüşleri sebebiyle İbn Teymiyye, Melâmîliğin şekil ve kuralara karşı ortaya koyduğu olumsuz tavır tasvip etmektedir (*a.g.e.*, X, 61).

Öte yandan tasavvufî gruplarda çokça rastlanan nefse eziyet etmek, evlenmek gibi eğilimler ona göre Hristiyanlığın etkisiyle oluştuğu gibi et yememek, hayvan kesmemek de Brahmanizm'den gelen bir tesirdir. İnzivâda da aşırılığa kaçmamak gerekir. Bazılarının tavsiye ettiği şekilde hayat boyu insanlardan uzaklaşmak yanlıştır, ancak ara sıra halvet ve itikâfa çekilmekte fayda vardır (*a.g.e.*, X, 426, 510, 513, 620, 623). Zikir Allah'ın emri olup şeklini Hz. Peygamber tayin etmiştir. Bununla birlikte "İlâ ilâhe illallah" hal-kın, "Allah Allah" havâssın, "hû hû" ise havâssü'l-havâssın zikridir yolundaki iddia asılsızdır. Ayrıca halvete girenlere namaz ve oruç yerine bu tür zikirler tavsiye edilmemelidir (*a.g.e.*, X, 395-396).

Kitap ve Sünnet ölçülerinin dışına çıkan mutasavvıflar için "şeytanın velîleri" ifadesini kullanan İbn Teymiyye, Kur'an'daki ilgili beyanları dikkate alarak takvâ sahibi her müslümanın velî (Allah dostu) olduğunu, ayrıca naslarda yer almayan "gavs" ve "kutub" gibi kelimelerin hiç kimseye unvan olarak verilmemesi gerektiğini söyler. Tasavvufî muhitlerde yaygın

olan, "Kerâmet değil istikamet esastır" sözünü İbn Teymiyye de benimser, bu arada kerâmeti de Hz. Peygamber'e tâbi olmanın bereketi sayar. İbn Teymiyye, fenâ-bekâ meselesine de zaman zaman atıfta bulunarak "fenâ an vücûdî's-sivâ" ve "fenâ an şühûdî's-sivâ" terimlerini reddetmiş, bunların yerine "fenâ an ibâdeti's-sivâ" (Allah'a kul olmanın dışında her şeyden uzak kalma) tabirinin kullanılmasını gerektiğini ileri sürmüştür.

Tasavvufî hal ve makamların varlığını kabul etmekle birlikte bu konuyla ilgili bazı terimlerin süffîler tarafından yanlış kullanıldığını söyleyen İbn Teymiyye, bu sebeple tasavvufî literatürdeki haller ve makamlara dair tasnifleri yanlış bulur. Ona göre sabır, havf, recâ, rızâ, tevekkül, ihlâs, şükür gibi kavramlar dinin aslî unsurlarından olmakla birlikte meselâ tasavvufî eserlerde yer alan ve üzerinde önemle durulan hüzn böyle değildir. Allah ve Resulü hiçbir zaman hüznü emretmemiştir. Allah korkusuna yer vermeden sadece aşk ve muhabbeti öne çıkarmak da bir anlam ifade etmez (*a.g.e.*, X, 5-6, 16, 207).

Semâ adını alan ve dinî mûsikîyle iç içe olan meclisler İbn Teymiyye'ye göre mutlaka uzak durulması gereken bir bid'attır. İbn Teymiyye, kelimenin sözlük anlamından hareketle semâin kapsamını Kur'an dinlemekle sınırlar (*el-Furkân*, s. 96). Semâ meclislerini "şeytânî" olarak ni-teleyip semâ yapanları Kâbe'de ısıklık çalıp el çırpan müşriklerle (el-Enfâl 8/35) irtibatlandırır. İlk üç nesil zamanında böyle bir uygulama olmadığı gibi ilk dönem süffîleri arasında da bu tür törenlere rastlanmadığını hatırlatır (*Mecmû'atü'r-resâ'ili'l-kübrâ*, I, 318-319). İbn Teymiyye tasavvufî kültürle yakın münasebeti bulunan kabir ziyaretini, yatırlara saygı, istigâse, teves-sül, şefaât gibi konularda da genellikle süffîlerden farklı düşünmüş, tekke muhitlerinde bu konular etrafında oluşan düşünce ve uygulamaları bid'at, hatta şirk saymıştır (*Kâ'ide celile*, s. 26).

İbn Teymiyye, kendi dönemine yakın meşhur şahsiyetlerden biri olan Abdülkâdir-i Geylânî'ye müsbet gözle bakmış, onun *Fütûhu'l-ğayb* adlı eserini şerhetmiştir. Yaşadığı yüzyıldaki mensuplarıyla tartışmalar yapmakla birlikte Ahmed er-Rifâî'yi de saygıyla anmış, onun Kur'an ve Sünnet'e aykırı bir tavır sergilemediğini söylemiştir. Yine *İ'tikâdû Ehli's-sünne ve'l-cemâ'a* adlı eserin yazarı ve Adeviy-ye tarikatının kurucusu Adî b. Mûsâfir'i överken ona tâbi olanlara tenkitler yöneltmiş, tavsiyelerde bulunmuştur (*Mec-*

mû'u fetâvâ, XI, 103, 494, 527; *Mecmû'a-tü'r-resâ'ili'l-kübrâ*, I, 280, 294).

İbn Teymiyye, kendi zamanına kadar gelen düşünce ekollerine karşı Kitap ve Sünnet çizgisinden ayrıldıkları şeklindeki temel gerekçeye dayanarak başlattığı fikrî mücadele çerçevesinde, tasavvufa da bir taraftan metot ve muhteva açısından tenkitler yöneltirken diğer taraftan tasavvuf kaynaklı bazı uygulamaları İslâm'a aykırı görerek bunlarla mücadele etmiştir. Fakat kendisi de âyet ve hadislerde vurgulanan zühd ve takvâ hayatını benimsemiş, hatta bunu bizzat yaşamaya gayret etmiştir. İbn Teymiyye'nin tasavvuf yorumlardaki sübjektifliğe karşı sergilediği keskin tavır ve bunları bid'at olarak nitelemesi, daha aşırı fikirlerin ortaya çıkmasına ve bunlardan kaynaklanan İslâm'ın ruhuna zıt uygulamaların halk arasında daha fazla yayılmasına engel olmuştur. Onun tasavvufa ve özellikle vahdet-i vücûd anlayışına yaptığı eleştiriler kendisinin sonraki âlimler arasında hayli etkili olmuş, görüşlerini destekleyen eserler telif edilmiştir. Öte yandan İbn Teymiyye'nin tasavvufî düşünceye yönelik eleştirilerine de başta *Fuşûşü'l-hikem* şârihleri olmak üzere kendisinden sonraki bazı süffîler tarafından cevaplar verilmiştir (bk. Literatür).

BİBLİYOGRAFYA :

Takiyyüddin İbn Teymiyye, *Mecmû'u fetâvâ* (nşr. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım en-Necdî), Riyad 1381-86, tür.yer.; a.mlf., *Mecmû'a-tü'r-resâ'ili'l-kübrâ*, Kahire 1385/1966, I, 141, 280, 318-319; II, 153; a.mlf., *Kâ'ide celile*, Kahire 1374, s. 26; a.mlf., *el-Furkân*, Bağdad 1389, s. 38-39, 85, 96; a.mlf., *Mecmû'atü'r-resâ'il* (nşr. M. Reşîd Rızâ), Beyrut 1403/1983, I, 121, 137, 171; IV, 26; a.mlf., *Der'ü te'ârûzî'l-'aql ve'n-naql* (nşr. M. Reşâd Sâlim), Riyad 1399/1979, VIII, 181-182; X, 205; İsmail Fennî [Ertuğrul], *Vahdet-i Vücûd ve Muhyiddin-i Arabî*, İstanbul 1928, s. 10-40; Ömer b. Ali el-Bezzâr, *el-'Âlâmü'l-âliyye menâkibi İbn Teymiyye* (nşr. Zühreş-Şâvîş), Beyrut 1396, s. 26; Mustafa Hilmi, *İbn Teymiyye ve't-tasavvuf*, İskenderiye 1403/1982, s. 303-490; Mustafa Kara, *İbn Teymiyye'ye Göre İbn Arabî* (doktora tezi, 1983), ÜÜ, s. 18-34; Mahmûd Sa'd, *İbn Teymiyye'de Tasavvuf* (trc. Ali Durusoy), İstanbul 1989; Mahmûd Mahmûd el-Gurâb, *er-Red 'alâ İbn Teymiyye min kelâmi's-seyyhi'l-ekber Muhyiddin İbnî'l-Arabî*, Dimaşk 1413/1993, s. 1-10; M. Abdul Haq Ansari, "İbn Taymiyya and Sufism", *IS*, XXIV/1 (1985), s. 1-12; Mustafa Çağrıncı, "İbn Teymiyye'nin Bakışıyla Gazzâlî-İbn Rüşd Tartışması", *İTED*, IX (1995), s. 91, 106-107, 120-121.

MUSTAFA KARA

İBN TOLUN, Ahmed

(bk. AHMED b. TOLUN).